

Quotations of the Qur'an in the Diwan of Lisan al-Din İbn al-Khatib

Mahmut Üstün*

Abstract

Having completed the conquest of North Africa, Muslims turned to the Iberian peninsula in 711 and captured a large part of the peninsula in 714 as a result of the conquest activities that lasted for three years. In the Iberian peninsula, where many different Islamic states ruled until 1492, the Bani Ahmer state finally dominated. The last owners of the Iberian peninsula, where many different Islamic states ruled until 1492, have been Bani al-Ahmar/Nasrids state. Many unique figures have grown up in Andalusia during the Islamic rule. One of these figures is Lisân al-Din İbn al-Khatib. Ibn al-Hatib, who was raised in Andalusia during the reign of Bani al-Ahmar, has taken lessons from the famous teachers of the period and has trained many students. İbn al-Khatib, having held the office of vizier twice, is also a good historian and writer. He has written unique works in many fields, especially in history and geography. In fact, it would not be wrong to say that the history and geography of Andalusia has reached the present day thanks to his works. One of the works of İbn al-Khatib that has survived to the present day is his diwan, which consists of two volumes. One of the prominent literary arts in the diwan, which contains poems on almost every theme, is the art of quoting. In this study, the period in which İbn al-Khatib lived has been discussed with its main lines, information about his life has been given and the Qur'anic quotations that he used in his poems have been shown.

Keywords: Andalusia, Arabic Poetry, Lisan al-Din İbn al-Khatib, Rhetoric, Quoting.

Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Dîvânında Kur'ân İktibâsları

Mahmut Üstün

Öz

Kuzey Afrika'nın fethini tamamlayan Müslümanlar 711 yılında İber yarımadasına yönelmişler ve üç yıl süren fetih faaliyetleri neticesinde 714 yılında yarımada'nın büyük bir bölümünü ele geçirmişlerdir. 1492 yılına kadar birçok farklı İslâm devletinin hüküm sürdüğü İber yarımadasının son sahipleri, Benî Ahmer devleti olmuştur. Endülüs'te İslâm hâkimiyeti süresince birçok eşsiz sima yetişmiştir. Bu simalardan birisi ise Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'tir. Endülüs'te Benî Ahmer döneminde yetişen İbnü'l-Hatîb, dönemin meşhur hocalarından ders almış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. İki kez vezirlik makamında bulunan İbnü'l-Hatîb, aynı zamanda iyi bir tarihçi ve ediptir. Başta tarih ve

* Research Assistant Doctor, University of Kafkas Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Branch of Arabic Language and Rhetoric, Kars, Turkey.
Arş. Gör. Dr., Kars Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Kars, Türkiye.

mhmtstn@hotmail.com

ORCID 0000-0002-4902-1051

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 10 May / Mayıs 2022

Accepted / Kabul Tarihi: 07 Jun / Haziran 2022

Published / Yayın Tarihi: 28 July / Temmuz 2022

Volume / Cilt: 9; **Issue / Sayı:** 18; **Pages / Sayfa:** 518-532

Suggested ISNAD Citation: Mahmut Üstün, "Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Dîvânında Kur'ân İktibâsları", *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 9/18(Temmuz 2022), 518-532.

www.dergipark.org.tr

coğrafya olmak üzere birçok alanda eşsiz eserler kaleme almıştır. Hatta Endülüs tarihi ve coğrafyasının onun eserleri sayesinde günümüze ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. İbnü'l-Hatîb'in günümüze ulaşan eserlerinden birisi ise iki ciltten oluşan divanıdır. İçerisinde hemen hemen her temaya dair şiirler barındıran divanda öne çıkan edebi sanatlardan birisi ise iktibâs sanatıdır. Yapılan bu çalışmada İbnü'l-Hatîb'in yaşadığı dönem ana hatlarıyla ele alınmış, İbnü'l-Hatîb'in hayatı hakkında bilgiler verilmiş ve şiirlerinde kullanmış olduğu Kur'ân iktibâsları gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Arap Şiiri, Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, Belâgat, İktibâs.

GİRİŞ

Kuzey Afrika'nın fethini tamamlayan Müslümanlar, 711 yılında başlamış oldukları fetih faaliyetleri neticesinde 714 yılında geldiklerinde İber yarımadasının neredeyse tamamını ele geçirmişlerdir. Daha önceleri farklı isimlerle anılan İber yarımadasının ismi 716 yılında Müslümanlar tarafından "Endelüs" olarak değiştirilmiştir.¹ Müslümanların İber yarımadasındaki hâkimiyetleri 1492 yılına kadar devam etmiştir. 711-1492 yılları arasında kapsayan bu süre siyasi açıdan Fetih ve Valiler Dönemi (711-756), Endülüs Emevîleri Dönemi (756-1031), Mülûkü't-Tavâif Dönemi (1031-1090), Murâbitlar Dönemi (1091-1147), Muvahhidler Dönemi (1147-1238) ve Benî Ahmer/Nasrîler Dönemi (1238-1492) olmak üzere altı başlık altında ele alınabilir.

Fetih faaliyetleri neticesinde en geniş sınırlara ulaşan Müslümanlar, Endülüs Emevîleri Döneminde de bu sınırlarını hemen hemen korumuş olsalar da sonraki dönemlerde ardı arkası kesilmeyen Hıristiyan baskıları ile giderek toprak kaybetmişlerdir. 1238 yılına gelindiğinde -Benî Ahmer/Nasrîler- İber yarımadasının güney kısmına sıkışıp kalmışlar fakat izledikleri siyaset sayesinde 1492 yılına kadar İslâm'ın sancağını dalgalandırmışlardır. Benî Ahmer devleti, 1232 yılında mahalli idare yöneticisi olan İbnü'l-Ahmer tarafından 1238 yılında Gırnâta'da kurulmuştur.²

Benî Ahmer devletinin 1238-1314 yılları arası kuruluş ve kökleşme dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönemde emniyet ve yargı alanında çeşitli düzenlemeler yapılmış, bakım evleri inşa edilmiş, imar ve inşaat faaliyetleri hızlandırılmış, vergi işlerinin tanzimi yapılmış ve teşkilatlanma sistemleri belli bir düzene sokulmuştur. 1314-1410 yılları arası ise Benî Ahmer devletinin "altın çağını" yaşadığı dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönemde *el-Hamrâ'* sarayının büyük bir kısmı, *Yûsufiye Medresesi* inşa edilmiş ve Benî Ahmer devleti yarımada da kendisinden oldukça fazla söz ettirmiştir.³ 1410 yılından sonra gerileme devri başlamış, artan Hıristiyan baskıları neticesinde toprak kaybı hızlanmış ve nitekim 1492 yılına gelindiğinde Müslümanlar, Gırnâta'yı Birleşik Kastilya-Aragon Krallığı'na teslim etmişlerdir.⁴

¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 52-53.

² Ali el-Muntasır Kettânî, *İnbîâsu'l-İslâm fî'l-Endelus* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 34.

³ Mahmut Üstün, *Endülüs Edebiyatı (Benî Ahmer/Nasrîler Dönemi)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 43-46.

⁴ Ferîd el-Bustânî, *Nübzetu'l-'Asr fî Ahbâri Mulûki Benî Nasr* (Bursa'îd: Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye), 2002, 35-37.

Endülüs'ün sahip olduğu iklim çeşitliliği nedeniyle tarım faaliyetlerindeki çeşitlilik, yer altı kaynaklarındaki bolluk ve sanayi sektöründeki gelişmişlik gibi etkenler, Benî Ahmer devletinin iktisadi yönden rahat olmasına oldukça fazla katkı sağlamıştır.⁵ Benî Ahmer dönemi ilmi ve kültürel hayatının ise Endülüs'ün Doğu'dan alıp Batı ile sentezleyip kendi süzgecinden geçirmiş olduğu bilgi ve kültürün mirası olduğu söylenebilir. İki yüz elli yılı aşkın bir süre ayakta kalan Benî Ahmer döneminde birçok âlim, şair ve edip yetişmiştir. Endülüslüler, ilmi cehaletten kurtulma vesilesi, faziletli ve ahlaklı bir kişi olma vesilesi olarak görmüşlerdir.⁶ Hatta bazı kaynaklarda Endülüslülerin ilimde ifrâta düştükleri zikredilmiştir.⁷ Benî Ahmer dönemi ilmi ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan şahıslardan birisi de Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'dir.

1. Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Hayatı ve Eserleri

Künyesi Ebû Abdullah ve Lisânüddin olarak anılan İbnü'l-Hatîb'in tam adı Muhammed b. Abdillâh b. Sa'îd es-Selmânî el-Endelüsî'dir. Lisânüddin 713/1313 yılında Levşe'de dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Hatîb, Endülüs'ün fethinden sonra hicri II. yüzyılda Doğu'dan Endülüs'e göç eden Yemenli soylu bir aileye mensuptur. İbnü'l-Hatîb'in Endülüs'e göç eden dedesi Sa'îd'e verdiği ilim dersleri neticesinde "Hatîb" ünvanı verilmiş ve daha sonra onun soyundan gelenler de İbnü'l-Hatîb olarak anılmaya başlanmıştır.⁸

Devletin yükseliş döneminde kültürlü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen İbnü'l-Hatîb, dönemin önde gelen hocalarından ders almış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Muhammed el-Hasenî, İbn Cüzey el-Kelbî, İbnü'l-Ceyyâb, et-Tucîbî, İbn Hüzeyl gibi dönemin önde gelen âlimlerinden çokça ders alan Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, Kur'ân ve tecvîd ilimlerini el-Mükettib'den, Arapça, fıkıh ve tefsir gibi ilimleri Şeyhu'n-Nuhât el-Fahhâr'dan, tıp ve tarih ilmini İbn Hâtîme'den, Arapça, Kur'ân ve Kıraât gibi ilimleri ise Ebû'l-Hasen el-Gaycâtî'den almıştır.⁹ İbnü'l-Hatîb'in yetiştirdiği birçok öğrenciden meşhur olanları ise İbn Ferkûn, İbn Kunfûz, İbn Zümrek'tir.¹⁰

İbnü'l-Hatîb'in kültür seviyesinde kâtip dedesi Sa'îd ve Dîvân-ı İnşâ'da çalışan babası Abdullah'ın rolü oldukça büyüktür. Hat, tilâvet, fıkıh, matematik ve edebiyat gibi çeşitli ilimlere vakıf olan Abdullah, 1314-1340 yılları arasında sarayda önemli görevler üstlenmiştir. İbnü'l-Hatîb, babası Abdullah, 1340 yılında Tarîf savaşında hayatını kaybedince İbnü'l-Ceyyâb'ın sır kâtibi olarak sarayda göreve başlamıştır. İbnü'l-Hatîb'in bu göreve atanmasında sultan I. Yûsuf Ebû'l-Haccâc için nazmetmiş olduğu methiyesinin payı oldukça büyüktür.¹¹ 1349 yılına gelindiğinde ise İbnü'l-Ceyyâb'ın veba salgınından ölmesi üzerine vezirlik, Dîvân-ı İnşâ reisliği ve sır kâtipliği gibi mühim görevleri uhdesine almıştır. Sultan I. Yûsuf Ebû'l-Haccâc döneminde saraya giren İbnü'l-Hatîb, 1354 yılında tahta çıkan

⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmed Sanî ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctmâ'iyye fî Ğirnâta fî 'Asri Devleti Benî'l-Ahmer* (Abu Dabi: el-Mecma'u's-Sekâfî, 2004).

⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 151.

⁷ Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el-Fâsî el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, 1968), 1/181.

⁸ Câsim el-Ubûdî-Cengiz Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/74.

⁹ Ebû Abdillâh Zül'l-vizâreteyn Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb Muhammed b. Abdillâh b. Sa'îd es-Selmânî el-Endelüsî, *el-İhâta fî Ahbâri Ğirnâta*, thk. Muhammed Abdullah 'Înân (Kahire: Mektebetu Hâncî, 1973), 4/457-459.

¹⁰ Nizamettin Parlak, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği ve Tarihçiliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimle Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 49-50.

¹¹ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Ğirnâta*, 4/443.

V. Muhammed el-Ganî-Billâh döneminde de aynı görevlerine devam etmeyi başarmıştır. Fakat 1359 yılında II. İsmâil, Ebü'l-Velîd, yönetimi ele alınca V. Muhammed el-Ganî-Billâh Vâdî Âş'a kaçmış, İbnü'l-Hatîb ise mallarına el konularak hapse atılmıştır. Bir müddet hapiste kaldıktan sonra Merînî sultanı Ebû Sâlim İbrâhîm'in kâtibi İbn Merzûk el-Hatîb'in çabalarıyla hapisten kurtulmuş ve sultan V. Muhammed el-Ganî-Billâh ile birlikte Fas'a sığınmıştır.¹²

Sürgün süresi boyunca birçok eseri kaleme alan İbnü'l-Hatîb, 1362 yılında V. Muhammed el-Ganî-Billâh, tahtı ikinci kez ele geçirinca sultanın özel davetiyle Gırnâta sarayındaki görevine geri dönmüş ve birçok yetkiyle donatılmıştır.¹³ İbnü'l-Hatîb'in birçok yetki ile donatılması ve sultandan sonra tek yetkili kişi olması, birkaç yıl sonra çeşitli entrikalara maruz kalmasına ve çeşitli suçlarla itham edilmesine sebep olmuştur. İbnü'l-Hatîb'i saraydan ayrılmak zorunda bırakan suçlama ve ithamların arkasında olan iki önemli isimden birisi hem öğrencisi hem de yardımcısı İbn Zümrek diğeri ise arkadaşı Kâdilkudât Ebû'l-Hasan Ali en-Nübâhî'dir. Hakkında çıkartılan dedikodular, sultan V. Muhammed el-Ganî-Billâh'a da ulaşınca sultanın gazabından korkan İbnü'l-Hatîb, 1371 yılında Tilimsân'a giderek Merînî Sultanı Ebû Fâris I. Abdülazîz'e sığınmıştır. Benî Ahmer devleti, İbnü'l-Hatîb'in iadesini talep etmiş fakat bu talep karşılıksız kalınca iki devlet arasındaki ilişkiler zarar görmüştür. Ancak 1374 yılında Merînî sarayının etkin isimlerinden biri olan vezir Süleyman b. Dâvûd'un çabaları ile dönemin Merînî sultanı Ebû'l-Abbas I. Ahmed'in emriyle tutuklanmış ve hapse konulmuştur. İbnü'l-Hatîb'in yargılanması için Benî Ahmer devletinden bir heyet Merînî topraklarına gelmiş fakat henüz yargılama devam ederken Süleyman b. Dâvud'un adamları hapisaneye baskın düzenleyerek İbnü'l-Hatîb'i öldürmüşlerdir.¹⁴

İbnü'l-Hatîb, ömrü boyunca başta tarih ve coğrafya olmak üzere siyaset, edebiyat, mûsiki ve dini ilimler gibi değişik alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Vezirlik makamında bulunduğu için resmi belgelere ulaşabilmesi ve döneminin resmi yazışmalarını ise kendisinin yapmış olması, İbnü'l-Hatîb'in tarih, coğrafya ve siyasi konulu eserlerinin resmi birer vesika niteliğinde olmasına olanak sağlamıştır. *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb* isimli eserinde Fetih'ten Yıkılışa Endülüs hakkında bilgi veren el-Makkarî'nin de kaynak olarak İbnü'l-Hatîb'i göstermesi ve eserinin bir cildini sadece İbnü'l-Hatîb'e ayırması bu durumun en basit göstergelerinden birisidir.¹⁵ İyi bir nesir ustası olan İbnü'l-Hatîb'in şairliği de oldukça güçlüdür ve kapsamlı bir divanı mevcuttur. Kaynaklarda İbnü'l-Hatîb'in birçok risâlesi ve eseri zikredilmiştir. Fakat günümüze ulaşan ve öne çıkan eserleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.¹⁶

- *el-İhâta fî Ahbâri Ğırnâta*
- *Nüfâzatü'l-Cirâb fî 'Ulâleti'l-İğtirâb*
- *A'mâlü'l-A'lâm fî men Bûyi'a Kable'l-İhtilâm min Mülûki'l-İslâm*
- *el-Lemhatü'l-Bedriyye fî'd-Devleti'n-Nasriyye*
- *Rakmü'l-Hulel fî Nazmi'd-Düvel*

¹² el-Ubûdî-Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn", 21/75.

¹³ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Ğırnâta*, 4/450-452.

¹⁴ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. 'Âdil b. Sa'd, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 7/452-454.

¹⁵ Üstün, *Endülüs Edebiyatı (Benî Ahmer/Nasrîler Dönemi)*, 142.

¹⁶ Parlak, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği ve Tarihçiliği*, 67-81; el-Ubûdî-Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn", 21/75

- *el-Ketîbetü'l-Kâmine fî men Lakıynâhü bi'l-Endelüs min Şu'arâ'i'l-Mi'eti's-Sâmine*
- *Reyhânetü'l-Küttâb ve Nüc'atü'l-Müntâb*
- *Mi'yârü'l-İhtiyâr fî Zikri'l-Me'âhid ve'd-Diyâr*
- *Hatratü't-Tayf fî rihleti's-Şitâ' ve's-Sayf*
- *Künâsetü'd-Dükkân ba'de İntikâli's-Sükkân*
- *el-Manzûme (Urcûze) fî't-Tıb*
- *Ceyşü't-Tevşih*
- *Dîvânu Lisâniddîn b. el-Hatîb es-Selmânî.*

2. İktibas Sanatı ve Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Dîvânında İktibâs

2.1. İktibâs Sanatına Genel Bir Bakış

İfti'âl (افتعال) babının master formunda kullanılan iktibâs kelimesi, k-b-s (ق-ب-س) kök harflerinden türemiş olup, sözlükte; ödünç almak, alıntı yapmak, ateşin közü, közün çoğunu almak, ilim istemek ve birisinin ilminden istifade etmek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷ İktibâs kelimesi, belâgat terimi olarak ise şiirde veya nesirde Kur'ân ayetlerinden veya Hadis-i Şeriflerden herhangi birisinin tamamının veya bir kısmının alıntı yapılarak kullanılmasıdır.¹⁸ İlk dönemlerde tazmîn¹⁹ sanatı ile aynı başlık altında ele alınan iktibâs sanatı, Fahrettin er-Râzî'nin *Nihâyetu'l-İcâz* isimli eserinde müstakil bir sanat olarak ele alınmış ve tazmîn sanatından ayrılmıştır.²⁰ Sonraki dönemlerde ise bazı âlimler fıkıh, nahiv, aruz ve mantık gibi çeşitli ilim dallarından yapılan alıntılar da iktibas sanatına dâhil ederek bu sanatın içeriğini biraz daha genişletmişlerdir.²¹

Ham maddesini ya da başka bir ifadeyle kaynağını Kur'ân ayetleri veya Hz. Peygamber'in hadislerinden alan iktibâs sanatının ilk kullanıldığı yer Hz. Peygamber'in duaları ve hutbeleridir. Dolayısıyla iktibâs sanatının sadece nazma özgü değil nesirde de kullanılabileceği hükmüne varılabilir. Ama güzel olan şeklinin nazımda kullanılmış olan hali olduğu ifade edilmiştir.²²

İktibâs sanatının en önemli şartlarından birisi alıntının sahibinin zikredilmemesidir. Yani iktibâs yapılan yerde "Yüce Allah şöyle buyurdu", "Hz. Peygamber şöyle buyurdu", "ayet-i kerimde veya hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur" gibi lafzın sahibinin açığa çıkmasına sebep olacak ifadelerden uzak durulmalıdır.²³ Ayet veya hadisten alınan herhangi bir kelimenin kendi başına alıntı yapılması iktibâs sayılmadığı için alıntının en az bir terkip olması, alıntının ne uzun ne de kısa olmayıp kararında olması, şiirde vezin ve kafiye

¹⁷ Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Ahmed Fâris, (Beyrût: Dâru Sâdır, h. 1400), VI, 167-168; Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Enis Muhammed eş-Şâmî ve Zekerıyyâ Câbir Ahmed, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 1281-1282.

¹⁸ Ebû'l-Meâlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdırrahmân b. Ömer el-Kazvîni, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn, (Beyrût: Dâru İhyâ'i'l-'Ulûm, 1998), 381.

¹⁹ Şairin şiirinde başka bir şaire ait şiirden herhangi bir mısra veya beyiti alıntı yapması anlamına gelen bir edebi sanat türüdür.

²⁰ Ahmet Şen, *Lübnanlı Corcî Şâhîn 'Atıyye ve Şiirleri*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 244.

²¹ Abdussamed Yeşildağ, "Arap Şiirinde Ayet İktibası", *Şarkiyat Mecmuası* 27 (2015-2), 46-48.

²² İsmail Durmuş, "İktibas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

²³ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 723.

için alıntı yapılan metinde kısmı değişikliklerin yapılabilmesine müsaade edilmesi ise iktibas sanatının diğer şartları olarak zikredilebilir.²⁴

İktibâs sanatı klasik eserlerde *makbûl*, *mebzûl* ve *merzûl* olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Hutbe ve vaaz gibi nesir veya Hz. Peygamberin kendisinin, ashâbının ve ehl-i beytinin medhinin konu edildiği şiirlerde yapılan iktibâslar makbûl; hikâye ve risale türü nesir örnekleri ile tasvîr ve gazel temalı şiirlerde yapılan iktibâslar mebzûl; şiirde veya nesirde Allah'a ait özelliklerin başka varlıklara yüklenerek iktibâs yapılması ise merzûl olarak isimlendirilmiştir.²⁵ İktibâs çeşitleri için yapılan bu gruplandırma, bu sanatın caiz olup olmadığı meselesini de beraberinde getirmiştir. Mezhepler arası farklı görüşler olmasına rağmen makbûl iktibâs caiz ve hoş; mebzûl iktibâs mübah; merzûl iktibâs müstehcen sayılmıştır.²⁶

İktibâs sanatına çeşitleri açısından bakıldığında ise *bütünlük* ve *dil* bakımından iki farklı gruplandırmanın yapılmasının mümkün olduğu görülür. Bütünlük bakımından *tam* ve *nâkis* olarak iki kısma ayrılabilir. Ayet veya hadis metinlerinden her hangi birinin tamamının alıntılanmış örnekler *tam*; belli bir kısmının alıntılanmış örnekler ise *nâkis* iktibâs denilmiştir. Bu sanat dil bakımından da *lafzî* ve *manevî* olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Lafzî iktibâs, herhangi bir ayet veya hadis metninin lafzının alıntılanması; manevî iktibâs ise ayet veya hadislerin manalarının alıntılanmasıdır.²⁷

Bu sanatın terimselleşme sürecinde, müstakil bir tür olarak ele alınmasında veya diğer türlerden ayrılmasında meşhur belâgat âlimi el-Kazvî'nin rolü azımsanmayacak derecede büyüktür. el-Kazvî, iktibâs sanatını ele aldıktan sonra bu sanata benzer diğer edebi sanatları da detaylı bir şekilde ele almıştır. İktibâs sanatı ile kısmi benzerlikler taşıyan sanatlar *tazmîn*, *'akd*, *hal* ve *telmîh* gibi sanatlardır. Tazmîn, şiirde başkasına ait bir şiirden bir mısra, bir veya iki beyitin alıntılanması; *'akd*, nesrin nazma dönüştürülerek alıntılanması; *hal*, nazmın nesre dönüştürülerek alıntılanması; *telmîh* ise şiirde veya nesirde bilinen bir olaya veya kıssaya, meşhur bir şiire veya atasözüne gönderme yapmak anlamına gelmektedir.²⁸ Görüldüğü üzere iktibâs sanatı, alıntılama yapmak dışında hiçbir yönden diğer sanatlarla benzememektedir.

2.2. İbnü'l-Hatîb'in Dîvân'ından İktibâs Örnekleri

Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in divanı, gerçek ismi *es-Sayyib ve'l-Cehâm ve'l-Mâzî ve'l-Kehâm*'dir. Bu eser, 1973 yılında Cezayir'de Muhammed eş-Şerîf Kâhir tarafından ilke kez neşredilmiştir. Daha sonra ise 1989 yılında Dr. Muhammed Miftâh tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. *Dîvânu Lisânuddîn b. el-Hatîb es-Selmânî* ismiyle farklı yayın evlerinden basımı yayınlanan bu eser iki ciltten oluşmaktadır.²⁹ Divanda başta tasvîr, medih, gazel, mersiye, hiciv, hamr, zühd ve tasavvuf gibi klasik Arap şiirinin ana temaları olmak üzere tebrik, taziye ve kutlama gibi sosyal temalı birçok şiir bulunmaktadır. Ayrıca

²⁴ İbrahim Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia* 8/1 (2021), 79; Durmuş, "İktibas", 22/52; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İlav Yayınları, 2021), 194.

²⁵ Ebü'l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî et-Tâî el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye fî 'Ulûmi'l-Belâğa ve Mehâsinu'l-Bedî'*, thk. Nesîb Neşâvî, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1992), 326-327.

²⁶ el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye fî 'Ulûmi'l-Belâğa ve Mehâsinu'l-Bedî'*, 326-327; Durmuş, "İktibas", 22/52.

²⁷ Emel Nalçacıgil Çopur, "İktibas Sanatı ve Mazmun", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 5/10 (2019), 168-169.

²⁸ el-Kazvî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 383-388; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 36, 140-141, 463, 503; Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", 86-89.

²⁹ el-Ubûdî-Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn", 21/75.

kaside,³⁰ *maktu'*,³¹ *nutfe*³² ve dokuz adet *muvaşşahatan*³³ oluşan toplam yediz yüz kırk iki şiir bulunmaktadır. Şiirlerini daha çok *tavîl*, *basît* ve *kâmil* gibi bahirleri kullanarak nazmeden İbnü'l-Hatîb, *muktadab*, *muzâri'* ve *hezec* bahirleri dışındaki diğer bahirleri de oldukça fazla kullanmıştır. İbnü'l-Hatîb'in şiirlerinde Ebû Nuvâs (ö. 198/813 [?]), Ebû Temmâm (ö. 231/846), el-Mütenebbî (ö. 354/965), es-Safedî (ö. 764/1363), ve İbn Nübâte (ö. 768/1366) gibi Doğu'nun önemli şairlerinin tesirini görmek mümkündür. İbnü'l-Hatîb'in şiirlerinde öne çıkan edebi sanatlardan bazıları ise mübâlağa, tevriye, tazmîn, cinâs, tıbâk ve iktibâstır.³⁴

İktibâs sanatı, güzel bir bahçede eşsiz lezzette meyveler veren bir ağacın bir dalının kesilip lezzetli meyveler veren başka bir ağaca aşılama yapma işlemine benzetilmiştir. Bu benzetme üzerinden eşsiz meyveler veren ağacın İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'ân veya Hadîs-i şerifler; aşılama yapılan ağacın ise şiir veya nesir örnekleri olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân ayetlerinde veya Hadîs-i şeriflerde kullanılan edebi sanatların okuyucusuna sunduğu haz ve lezzet ise takdire şayandır. Böyle bir haz ve lezzet sunan ve Sadru'l-İslâm döneminden başlayarak sosyal ve kültürel hayatı bütün yönleriyle etkisi altına alan İslâm dininin ana kaynaklarını da şiir veya nesirden ayrı düşünmek uygun olmayacaktır. Çünkü icra edilen edebi faaliyetler kaynağını toplumdan almaktadır. Ayrıca edebi faaliyetlerin toplumdan beslenmesi bir yana Kur'ân veya Hadîslerden yapılan alıntılar ibareye sıcaklık ve canlılık katarak sözü güzelleştirir.³⁵ Dolayısıyla şairler de mümkün olduğunca iktibâs sanatına başvurmuşlardır.

İktibâs sanatına ehemmiyet veren şairlerden birisi de önceki bölümlerde ifade edildiği üzere İbnü'l-Hatîb'dir. İbnü'l-Hatîb şiirlerinde Kur'ân ve Hadîs-i şerif alıntılarını çokça görmek mümkündür. Bundan dolayı çalışma biraz daraltılmış ve sadece Kur'ân iktibâsları gösterilmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in methine dair nazmetmiş olduğu bir kasidesinde şöyle demiştir:³⁶ (Tavîl)

1- وَهَذَا أَنْتَ يَا إِنْسَانَ عَيْنِ يَتَقِينَهُ بِرَوْضَةٍ مَنْ حَارَ الْمُحَاسِنِ سَارِحِ

2- كَدَحَتْ إِلَى رَبِّ الْجَمَالِ مُلَاقِيًا قَبَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحِ

- 1- İşte sen! Ey kâmil insan! Güzelliğe sahip olan kişinin ravzasında dolaşıyorsun.
- 2- Güzelliğin sahibine mazhâr olmak için çok çaba harcadın. Ey insan! Sen Rabb'ine doğru çabalarsın.

İbnü'l-Hatîb, ikinci beyitin ikinci şatırında İnşikâk Sûresi'nin altıncı ayetinden³⁷ (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ) alıntı yapmıştır. Bu şiirde yapılan iktibâs, iktibâs sanatının şartlarını taşımaktadır.

³⁰ Beyit sayısı en az on beş olan şiirlerdir.

³¹ Beyit sayısı on beşten az olan şiirlerdir.

³² Beyit sayısı iki olan şiirlerdir.

³³ Endülüs'e özgü nazım türlerinden birisidir.

³⁴ Ebû Abdillâh Zül'l-vizâreteyn Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, *Dîvânu Lisânuddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, thk. Muhammed Miftâh, ('Ammân: Dâru's-Sekâfe, 1989), 1/29-52.

³⁵ Yeşildağ, "Arap Şiirinde Ayet İktibası", 47; Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", 90-91.

³⁶ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânu Lisânuddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 1/225.

³⁷ İnşikâk 84/6.

Hız. Peygamber'in methi için nazmetmiş olduğu başka bir şiirinde ise Hız. Peygamber'i Hız. Musa ile kıyaslayarak şöyle demiştir:³⁸ (Tavîl)

1- فَضَّلْتُ التَّبِيعِينَ الْكِرَامَ مَرِيئَةً وَكَمْ بَيْنَ رَبِّ الشَّيْخِ وَبَيْنَ أُمِّ نَشْرَخِ

1- *Asil peygamberlere karşı meziyet yönüyle üstün kıldın, "Rabbim göğsüme genişlik ver" ile "Biz senin göğsünü genişletmedik mi?" arasındaki fark nice dir.*

İbnü'l-Hatîb, bu beyitinde ise Tâhâ sûresinin yirmi beşinci ayeti (قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي) ve İnşirâh Sûresinin ilk ayetinden (أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ) istifade ederek eşsiz bir iktibâs örneği sunmuştur.³⁹

Şairlere kızan İbnü'l-Hatîb bir iki beyitlik bir şiirinde Kur'ân'dan istifade ederek şöyle demiştir:⁴⁰ (Haffîf)

1- مَضْجَعِي فِيكَ عَنْ فُتَادَةِ بَرَوِي وَرَوَى عَنْ أَبِي الزَّيَادِ فَوَادِي

2- وَكَذَا وَالنُّومُ شَاعِرٌ فِيكَ أَمْسَى مِنْ دُمُوعِي يَهِيمُ فِي كَلِّ وَادِي

1- *Yatağım/dayanağım rivayet eden Kutâde'den dolayı sendedir, bunu da kalbim Ebû'z-Zinâd'dan rivayet etti.*

2- *Aynı biçimde uyku da sende gözyaşlarımdan dolayı her vadide şaşkın şakın dolaşarak geceleleyen şairdir.*

Bu beyitte iktibâs edilen ayet ise Şu'arâ' Sûresinin iki yüz yirmi beşinci (أَلَمْ تَرَ أَنهَمْ فِي كَلِّ وَادٍ) ayetidir.⁴¹ İbnü'l-Hatîb bu sanatı bu beyitinde de kusursuzca icra etmiştir.

İbnü'l-Hatîb, dinî temalı bir şiirinde ise şöyle demiştir:⁴² (Vâfir)

1- لَقَدْ زَارَ الْجَزِيرَةَ مِنْكَ بِحُرِّ يُمْدُ فَلَيْسَ تَعْرِفُ مِنْهُ جَزْرًا

2- أَعَدْتُ لَهَا بَعْدَكَ عَهْدَ مُوسَى سُمَيْكَ فَهِيَ تَتَلَوُ مِنْهُ دِكْرًا

3- أَقَمْتُ جَدَارَهَا وَأَقَدْتُ كَنْزًا وَلَوْ شِئْتُ اتَّخَذْتُ عَلَيْهِ أَجْرًا

1- *Gelgitleri olan bir deniz senin için adayı ziyaret etti, bizler ise onun suyu hakkında biliyor değiliz.*

2- *Musa'nın ahdi diye isimlendirildiğın ahdini onun için tekrarladın, o ise sana ondan bir söz okur.*

³⁸ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 1/240.

³⁹ Tâhâ 20/25; İnşirâh 94/1.

⁴⁰ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 1/362.

⁴¹ Şu'arâ' 26/225.

⁴² İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 1/405.

3- *Oranın duvarını inşa ettin ve hazineden bahsettin, eğer isteseydin ondan karşılık alırdın.*

Bu şiir okununca şiirde geçen lafızlardan Kehf Sûresi'nde "Kullarımızdan bir kul ile Hz. Musa" şeklinde başlıklandırılması mümkün olan olaydan bahsedildiği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Hatîb bu şiirinde Kehf Sûresi elli dokuzuncu ve yetmiş yedinci ayetler⁴³ arasını üç beyite sığdırmıştır. Her ne kadar iktibâs sanatına başvurmuş olsa da genel iktibâs şartlarını sağlayamayıp hikâyeleme üslubunu kullandığı için biraz kusurlu bir iktibâs türü olarak değerlendirilebilir.

İbnü'l-Hatîb, ömrünün son günlerinde Gırnâta'dan kaçıp himayesine girdiği Merînî sultanı Ebû Sâlim için nazmetmiş olduğu bir methiyesinde ise şöyle demiştir:⁴⁴ (Tavîl)

1- دَعَيْتَكَ قُلُوبُ الْمُؤْمِنِينَ وَأَخْلَصَتْ وَقَدْ طَابَ مِنْهَا السِّرُّ لِلَّهِ وَالْجَهْرُ
2- وَمَدَّتْ إِلَى اللَّهِ الْأَكْفُ ضِرَاعُهُ فَقَالَ لَهْنَ اللَّهُ قَدْ قَضَى الْأَمْرَ

1- *Müminlerin kalpleri seni çağırdı ve sana vefalı oldular, açık ve gizli olan şeyler de Allah için hoşnut edici oldu.*

2- *Avuçlar Allah'a yalvararak uzatılmış ve Allah da onlara artık iş bitmiştir demiştir.*

Bu şiirin ikinci beyitinin ikinci şatırında Yûsuf suresinin kırk birinci ayetinden⁴⁵ (فَبُصِّلَتْ) (فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ فَضِي الْأَمْرَ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِينَ) istifade edilmiştir. İbnü'l-Hatîb'in burada yaptığı alıntılama da iktibâs sanatının şartlarına uygundur.

İbnü'l-Hatîb sürgünde olduğu sırada sultan İbnü'l-Hatîb'in Gırnâta sarayında görevli olan oğlu Abdullah'ı babasını ziyaret etmesi için Merînî topraklarına göndermiştir. İbnü'l-Hatîb ise içerisinde bulunduğu durumu şu şekilde dile getirmiştir:⁴⁶ (Kâmil)

1- عَيْنِي جَنَّتْ فَعَلَامَ تُحْرِقُ أَضْلَعِي أَيْمًا جَنَى جَارَ يُعَدِّدُ جَارَ
2- يَا قَلْبُ لَا تُدْهِشْكَ نِيرَانُ الْهَوَى فَكُنَارِ إِبْرَاهِيمَ تَلَكِ النَّارَ

1- *Şerefim zarar gördü, ciğerim ne için yakılıyor? Komşuya eziyet edilerek komşuya ne için zarar verildi.*

2- *Ey kalp! Hevesin ateşi seni dehşete düşürmesin, o ateş İbrahim'in ateşi gibidir.*

Burada istifade edilen ayet ise Enbiyâ Sûresinin altmış dokuzuncu⁴⁷ (فَلَمَّا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا) (عَلَى إِبْرَاهِيمَ) ayetidir. Fakat burada kullanılan iktibâsın caiz olmadığı söylenebilir. Çünkü peygamberin konu edinildiği bir ayeti kendisi için kullanmıştır.

İbnü'l-Hatîb, atıyla beraber yapmış olduğu yolculuğu şöyle tasvîr etmiştir:⁴⁸ (Recez)

⁴³ Kehf 18/59-77.

⁴⁴ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 1/415.

⁴⁵ Yûsuf 12/41.

⁴⁶ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 1/439.

⁴⁷ Enbiyâ 21/69.

⁴⁸ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/454.

أَعْجَزَةٌ	هَمَزًا	هَمَزَتْ	عِنْدَمَا	جَوَادِي	1-قَالَ
هَمَزَةٌ	لِكُلِّ	وَوَيْلٌ	تَهْمُؤُنِي	مَتَى	2-إِلَى

1- Terkini öyle bir mahmuzlamayla mahmuzladığımda asil atım bana dediki:

2- Beni ne zamana kadar mahmuzlayacaksın? Arkadan çekiştiren, kaş göz hareketleri yapanların vay haline.

Bu şiirde ise Hümeze Sûresinin birinci ayetinden⁴⁹ (وَيْلٌ لِّكُلِّ هَمَزَةٍ لُّمَّةٍ) kusursuz bir alıntılama yapılmıştır.

İbnü'l-Hatîb, Salâ'da iken Sultan Ganî Billah'a savaş öncesi medih konulu uzun bir kaside nazmetmiştir. Bu kasidesinin bazı yerlerinde sultanı şöyle diyerek övmüştür:⁵⁰ (Kâmil)

جَحْفَلٌ	الْمَسَافَةِ	بُعْدِ	عَلَى	مِنْهُ	جَحْفَلًا	يُرِدُّ	يَدَيْكَ	بَيْنَ	1-وَالرُّعْبِ
وَالْمَلَائِكَةُ	الْكِرَامِ	تَنْزِلُ	لَكَ	حُكْمُهُ	يَنْفُذُ	اللَّهِ	رُوحِ	2-وَالرُّوحِ	

1- Korku senin ellerinin arasındadır, askerler o korkudan dolayı art arda yürür uzak mesafelere.

2- Ruh, Allah'ın ruhudur, hükmünü senin için uygular, saygıdeğer melekler ise sürekli bir şekilde inerler.

Bu beyitlerde ise Kadr Sûresinin dördüncü ayetinden⁵¹ bir iktibâs yapılmıştır. Buradaki alıntılama da iktibâs kurallarına uygundur.

İbnü'l-Hatîb, kendisine sunulan nimetlere karşı sultana teşekkür etme mahiyetinde yazmış olduğu kasidesinin son kısmında ise şöyle demiştir:⁵² (Basît)

أَمَلِ	تَنْفُكُ	عَنْ	لِكِنَّهَا	النَّفْسِ	لَا	تَنْفُكُ	عَنْ	أَمَلِ	1-وَأَلَسْتُ
عَجَلِ	مِنْ	الْإِنْسَانِ	لِحَلْقِ	وَأَمَّا	بِهِ	وَعِدْتُ	مِنْ	أَيَّاسُ	2-وَأَلَسْتُ

1- Bana bahşedilen nimetleri inkâr edecek değilim ancak nefis de ümitten kesilmiyor.

2- Bana vaat edilen sözden ümitsizliğe düşecek değilim çünkü insan aceleci yaratılmıştır.

İkinci beyitin ikinci şatırında ise Enbiyâ Sûresinin otuz yedinci ayetinden⁵³ (لِحَلْقِ الْإِنْسَانِ) istifade edilmiştir. Kusursuz iktibâs örneklerinden birisidir.

İbnü'l-Hatîb bazı kişilerle alay etmek için nazmetmiş olduğu şiirinde şöyle demiştir:⁵⁴ (Serî')

⁴⁹ Hümeze 104/1.

⁵⁰ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/497.

⁵¹ Kadr 97/4.

⁵² İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/520.

⁵³ Enbiyâ 21/37.

⁵⁴ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/555.

1- شَيْخٍ رَبَّاطٍ إِنَّ أُنَى شَادِدٌ خَلْوَتُهُ عِنْدَ ائْسِدَالِ الظَّلَامِ
2- أَدَلَى وَقَدْ أَبْصَرَهُ دَلْوُهُ وَقَالَ يَا بُشْرَايَ هَذَا غَلَامٌ

1- *Ey Ribâtın efendisi! Eğer ceylan yavrusu gelirse onun inzivası gece başlayınca olur.*

2- *Kovasını ona gösterdiğinde yüzünü başka çevirir ve hey müjde, bu bir erkek çocuk der.*

İkinci beyitin ikinci şatırında ise Yûsuf Sûresinin on dokuzuncu ayetinden⁵⁵ (... يَا بُشْرَى ...) istifade edilmiştir. İbnü'l-Hatîb'in kusursuz bir şekilde kullandığı iktibâs örneklerinden birisi olarak sayılabilir.

Birçok farklı temada şiirler nazmeden İbnü'l-Hatîb, bir şiirinde ise yaratılışı kendisine tema edinmiş ve dinî değerler çerçevesinde yaratılışı tasvîr etmiştir. Bu kasidesinin bazı bölümlerinde şöyle demiştir:⁵⁶ (Tavîl)

1- وَانْقَأَ بِاللَّهِ فِي كُلِّ وَجْهَةٍ يُمُّ عَلَيْكَ الْفَضْلَ أَحْسَنَ إِتْمَامِ
2- فَهَمَّهَا سَلَّتْ السَّيْفَ أَنْصَاهُ حُكْمُهُ وَمَهَّمَا زَمَيْتَ السَّهْمَ كَانَ هُوَ الرَّامِي

1- *Bütün yönlerde, hallerde Allah'a güvenen ol, senin faziletini en güzel tamamlama ile tamamlar.*

2- *Her ne zaman kılıcını çıkarsan, hükmünü yerine getirir ve oku her ne yöne atarsan at atan O'dur.*

İkinci beyitin ikinci şatırında Enfâl Sûresinin on yedinci ayetinden⁵⁷ (... وَمَا زَمَيْتَ إِذْ زَمَيْتَ وَلَكِنَّ ... الله زَمَى ...) istifade edilmiştir. İbnü'l-Hatîb'in yine kusursuz bir şekilde kullandığı iktibâs örneklerinden birisidir.

İbnü'l-Hatîb, Yûsuf el-Haccâc döneminde hicri 736 yılında Kurban bayramını tebrik etmek amacıyla bir şiir nazmetmiş ve bu şiirin bazı bölümlerinde de kendi ilmi durumuna yer vermiştir. Söz konusu bölümün bir kısmı şöyledir:⁵⁸ (Kâmil)

1- عَاطِيَّتُهُ زَاحاً مِنْ الْأَدَبِ الَّذِي مُرَجَّتْ سَلَاقَتُهُ بِصِرْفِ بَيَانِ
2- وَهَرَزْتُ دَوْخَ بَدَائِيهِ فَتَسَاقَطَتْ رُطْبُ الْمَعَانِي تَسْتَفْرِ الْجَانِي

1- *Ona beyân ilminin saflığıyla mezc edilmiş şarabın edebiyatından bir şarap verdim.*

2- *İlhamlarımın dallarını salladım ve me'ânî ilminin taze hurmaları meyve toplayanı kışkırtır bir halde döküldü.*

⁵⁵ Yûsuf 12/19.

⁵⁶ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânu Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/560.

⁵⁷ Enfâl 8/17.

⁵⁸ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânu Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/576.

İbnü'l-Hatîb, ikinci beyitte Meryem Sûresinin yirmi beşinci beyitinden⁵⁹ (وَهَزَىٰ إِلَيْكَ بِجُدْعٍ (النَّحْلَةَ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رَطْبًا حَبِيًّا) istifade etmiştir. Ancak Hz. Meryem'in anlatıldığı ifadeleri kendi şahsı için kullanması, bu alıntının kusurlu olarak değerlendirilmesi anlamına gelmektedir.

İbnü'l-Hatîb, h. 739 yılının Nevruz kutlamaları için nazmetmiş olduğu şiirinin bazı bölümlerinde Gırnâta'yı şöyle tasvîr etmiştir:⁶⁰ (Serî')

1- بَيْتٌ عَلَى أَسِّ الْهُدَى قَائِمٌ قَدْ أَذِنَ اللَّهُ بِأَنْ يُرْفَعَا
2- أَمْلَاكَ صِدْقٍ جَاهِدُوا فِي الْعِدَى وَصَيَّرُوا أَمْلَاكَهَا حُضَّعَا

1- *Hidayet temeli üzerinde ayakta duran bir ev, şüphe yok ki onun yükseltilmesine Allah izin verdi.*

2- *Doğruluğun iktidarları, düşmanlarla mücadele ettiler ve onların sultalarını itaatkâr kıldılar.*

İbnü'l-Hatîb, bu şiirinde Tevbe Sûresinin yüz sekizinci ayetinden⁶¹ (لَا تَعْمُ فِيهِ أَيْدَا كَمَسْجِدٍ... (أَسَسَ عَلَى التَّقْوَى) istifade etmiştir. Fakat Hz. Peygambere hitap edilen ayeti yaşadığı yer için kullanmış olması ve en az bir terki alması şeklindeki şartı taşıyor olması, bu iktibâsın da kusurlu iktibâslar arasında zikredilmesine sebep olarak gösterilebilir.

İbnü'l-Hatîb, Merînî devletine sığındığı zaman sultan Ebû Zeyyân için bir methiye nazmetmiş ve burada sıkıntılı zamanların olacağını Allah'ın kullarını imtihan ettiğini şöyle dile getirmiştir:⁶² (Tavîl)

1- هُوَ اللَّهُ يَلُو النَّاسَ بِالْحَيْرِ فِتْنَةً وَبِالشَّرِّ وَالْأَيَّامِ سُمٌّ وَتَرْيَاقٌ

1- *O, insanları hayır ve fitne yoluyla şerle imtihan eden Allah'tır. Günler zehir ve salyadır.*

Bu beyitte Enbiyâ Sûresinin otuz beşinci ayetinden⁶³ (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلُّوكُم بِالشَّرِّ وَالْحَيْرِ فِتْنَةً (وَالْيَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْجِعُوا) istifade edilmiştir. Buradaki alıntılama, İbnü'l-Hatîb'in iktibâs sanatını kusursuz bir şekilde kullandığı başka bir örnek olarak gösterilebilir.

Bazı durumlar sebebiyle se şöyle demiştir:⁶⁴ (Hafif)

1- سَارَ بِي لِلْأَمِيرِ يَشْكُو اعْتِرَاضِي يوسُفُ والشَّهَوْدُ أَبْنَاءُ حَنِيسَةَ
2- قَالَ لِي مَا تَقُولُ قُلْتُ مُجِيباً لَمْ نَخَفْ مِنْ نِكَالِهِ أَوْ حَنِيسَةَ
3- حَصَّصَ الْحَقُّ يَا حَوْنُدُ فَدَعْنِي أَنَا رَاوَدْتُ يوسُفُ عَنْ نَفْسِهِ

⁵⁹ Meryem 19/25.

⁶⁰ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/651.

⁶¹ Tevbe 9/108.

⁶² İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/698.

⁶³ Enbiyâ 21/35.

⁶⁴ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânü Lisânüddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*, 2/729.

- 1- Emîr için itirazlarıma şikâyet ederek bana yöneldi, Yûsuf ve şahitler aynı soyun çocuklarıdır.
- 2- Bana söyleyeceği şeyi söyledi bende cevap olarak "gözdağından veya hapsinden kormadık" dedim.
- 3- Hak ortaya çıktı, bırak beni ey çobanaldatan! Ben Yûsuf'un nefsinden murad almak istedim.

Üçüncü beyitin ikinci şatrında Yûsuf Sûresinin elli birinci ayetinden⁶⁵ (قَالَ مَا حَطْبُكُمْ إِذْ ... (أَوَدُّنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ) istifade edilmiştir. İbnü'l-Hatîb, burada Hz. Yûsuf'un başından geçen şeylerin anlatıldığı ayeti kendisine uyarladığı için her ne kadar terkib yönüyle uygun olsa da kusurlu bir alıntılama yapmıştır.

SONUÇ

Endülüs'te Benî Ahmer döneminde yetişen, şiirleriyle sarayda önemli vazifeler üstlenen İbnü'l-Hatîb, kendisine atfedilen bazı suçlamalar neticesinde Merfînîlere sığınmış ve son nefesini gurbette vermiştir. İbnü'l-Hatîb, eserleriyle geçmişi günümüze taşıyan önemli simalardan birisidir. Edebiyat alanında da kendisinden bahsettiren İbnü'l-Hatîb'in kapsamlı bir divanı da bulunmaktadır. Bu şiirde hemen hemen her temaya ait şiirler bulunmaktadır. Bu divanda öne çıkan edebi sanatlardan birisi ise İslâmî dönem ile başlayan ve kendisini modern dönemde dahi hissettiren iktibâs sanatıdır. İbnü'l-Hatîb, divanında *makbûl*, *mebzûl* ve *merzûl* olarak gruplandırılan bütün iktibâs çeşitlerini kullanmıştır. Divanda kullanılan iktibaslara bakıldığında bu iktibâsları sadece belli temaya hasretmek yanlış olacaktır. Çünkü medihten tebrik temalı şiirlere kadar hemen hemen birçok farklı temada bu sanat kullanılmıştır. Bu bilgiden hareketle şiirde iktibâs sanatının *makbûl* olarak kabul edilebilmesi için "Hz. Peygamberin kendisinin, ashâbının ve ehl-i beytinin medhinin konu edilmesi" şartına uyulmadığı görüşüne varılabilir. Fakat bu şartın kaside türü şiirlerde istisna tutulması gerekebilir. Çünkü uzun olması sebebiyle kasidelerde birçok farklı konu işlenebilir. Yani konusu peygamber methiyesi olmayan bir kasidenin bazı bölümlerinde Hz. Peygamberin veya ehl-i beytinin methine dair beyitlerde iktibâs yapılmış olabilir. Dolayısıyla iktibâs sanatının bu şartı sadece şiirin temasına değil içeriğine göre değerlendirilebilir.

⁶⁵ Yûsuf 12/51.

KAYNAKÇA

- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2. Basım, 2021.
- el-Bustânî, Ferîd. *Nübzetü'l-'Asr fî Ahbâri Mulûki Benî Nasr*. Bursa'îd: Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye, 2002.
- Çopur, Emel Nalçacıgil. "İktibas Sanatı ve Mazmun", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 5/10 (2019), 165-179.
- ed-Devserî, Ahmed Sanî. *el-Hayâtu'l-İctmâ'iyye fî Ğirnâta fî 'Asri Devleti Benî'l-Ahmer*. Abu Dabi: el-Mecma'u's-Sekâfi, 2004.
- Durmuş, İsmail. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Enis Muhammed eş-Şâmî ve Zekerıyyâ Câbir Ahmed. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2008.
- el-Hillî, Ebû'l-Mehâsin Safıyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî et-Tâî. *Şerhu'l-Kâffiyeti'l-Bedî'iyye fî 'Ulûmi'l-Belâğa ve Mehâsinu'l-Bedî'*. thk. Nesîb Neşâvî. Beyrût: Dâru Sâdır, 1992.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî. *Târîhu İbn Haldûn*. thk. 'Âdil b. Sa'd. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab*. thk. Ahmed Fâris. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, h. 1400.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî. *el-İhâta fî Ahbâri Ğirnâta*, thk. Muhammed Abdullah 'Înân. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Hâncî, 2. Basım, 1973.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî. *Dîvânu Lisânuddîn b. el-Hatîb es-Selmânî*. thk. Muhammed Miftâh. 2 Cilt. 'Ammân: Dâru's-Sekâfe, 1. Basım, 1989.
- İbrahim Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia* 8/1 (2021), 77-98.
- el-Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer. *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*. thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrût: Dâru İhyâ'i'l-'Ulûm, 1998.
- Kettânî, Ali el-Muntasır. *İnbiâsu'l-İslâm fî'l-Endelus*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- el-Makkarî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el-Fâsî. *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*. thk. İhsân 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1968.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Parlak, Nizamettin. *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Siyasî Kişiliği ve Tarihçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimle Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2007.
- el-Ubûdî, Câsim-Tomar, Cengiz. "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/74-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Üstün, Mahmut. *Endülüs Edebiyatı (Benî Ahmer/Nasrîler Dönemi)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Şen, Ahmet. *Lübnanlı Corcî Şâhîn 'Atıyye ve Şiirleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

Yeşildağ, Abdussamed. "Arap Şiirinde Ayet İktibası", *Şarkiyat Mecmuası* 27 (2015-2), 43-66.